

De ecologische missing link van Piketty. Een ecologische kritiek van *Het Kapitaal van de 21ste Eeuw*

Dirk Holemans

Inleiding

Met Kapitaal van de 21ste Eeuw schreef Thomas Piketty een grensverleggend boek. Wat ieder van ons elke dag aanvoelt als toenemende ongelijkheid – denk aan de bonussen in de banksector of waanzinnige lonen voor topsporters- is nu gedocumenteerd op basis van gegevensreeksen over ongezien lange periodes. Met het boek The Spirit Level van Wilkinson & Pickett waren we al goed geïnformeerd over de realiteit en gevolgen van inkomensongelijkheid. Piketty breidt tot uit tot ook de vermogensongelijkheid. Enkel wat we aan basisgegevens en vuistregels voor het maatschappelijk debat kunnen halen uit het boek is enorm. Hoeveel mensen weten bijvoorbeeld dat tien procent van de bevolking in Europa maar liefst zestig procent van het vermogen bezit! Of dat van de generatie die dit decennium geboren wordt, een op zes meer zal erven dan de helft van de bevolking verdient door levenslang te werken. Onze welvaartsstaat is dus al veel ongelijker dan de meesten van ons vermoeden.

Toch verdient ook dit boek een kritische kijk. Want wie dit niet doet, doet net afbreuk aan de intentie van Piketty. Zo schrijft Piketty op het einde van zijn boek:

‘Alle conclusies die ik heb getrokken zijn in feite niet hard, ze moeten in twijfel worden getrokken en er moet discussie over gevoerd worden. Onderzoek in de sociale wetenschappen heeft niet als doel kant-en-klare mathematische zekerheden te leveren die het open, democratisch debat tussen aanhangers van verschillende standpunten zouden kunnen vervangen.’ (p. 686).

In wat volgt zullen we *Kapitaal van de 21ste eeuw* analyseren vanuit ecologisch perspectief. De *New York Times* omschreef het boek als ‘het belangrijkste boek van het jaar, en misschien wel van de komende tien jaar’. Met het eerste zijn we het eens, met het laatste niet. Vandaar had de titel van deze Oikos-paper ook kunnen zijn: ‘Het volgende boek van Piketty.’ Wat Piketty heeft klaargespeeld, is het herijken in het begin van de 21ste eeuw van de sociaaldemocratische uitdaging van vorige eeuw: hoe houden we de democratische welvaartsstaat in stand, welke instrumenten zijn nodig om nationale verzorgingsstaten te vernieuwen in het kader van economische globalisering? Maar zijn houding ten aanzien van economische

Wat Piketty heeft klaargespeeld, is het herijken in het begin van de 21ste eeuw van de sociaaldemocratische uitdaging van vorige eeuw: hoe houden we de democratische welvaartsstaat in stand, welke instrumenten zijn nodig om nationale verzorgingsstaten te vernieuwen in het kader van economisch globalisering?

groei, zijn schaarse behandeling van het ecologisch vraagstuk – inclusief het steevast hebben over *mogelijke* ecologische schade (alsof de klimaatverandering niet bezig zou zijn) maken dat zijn voorstellen geen programma vormen voor de transitie naar een duurzame samenleving.

In wat volgt zullen we eerst enkele kernpunten uit het boek hernemen zodat de lezer kan volgen zonder lezing van het boek zelf. Nadien gaan we in op de kenmerken en het belang van economische groei, om ten slotte te wijzen op de onmogelijkheid om een sociale toekomstagenda te formuleren zonder de ecologische uitdaging te integreren (het omgekeerde geldt uiteraard ook, dat zou een relevante kritiek kunnen zijn op het boek *This Changes Everything: Capitalism vs the Climate* van Naomi Klein). Om het sloganesk duidelijk te maken: op een dode planeet valt er geen welvaart op te bouwen, noch te behouden.

Kernpunten uit 'Kapitaal in de 21ste eeuw'

Wat houdt een samenleving (niet) samen

Een samenleving is onderhevig aan convergerende en divergerende krachten. Wat ze samenhoudt volgens Piketty is in de eerste plaats verspreiding van kennis en vaardigheden. Goed onderwijs en de democratische toegang ertoe zijn dan ook belangrijk. De divergerende krachten hangen samen met periodes van zwakke economische groei en

een hoog rendement op kapitaal. Zo komen we tot de belangrijkste divergerende kracht, samengevat in de formule $r > g$.

Wat betekent deze formule? Als het rendement op kapitaal (r) over een langere periode hoger uitkomt dan het groeicijfer van de economie (wat waarschijnlijker is als het groeicijfer laag is), bestaat er een zeer grote kans op een ongelijke verdeling van de rijkdom. Piketty: *'In zekere zin vormt deze formule de logische samenvatting van dit werk'* (p.40).

De terugkeer van de hoge verhoudingen tussen kapitaal en inkomen in de afgelopen decennia verklaart Piketty voor een groot deel door de

terugkeer van een toestand van relatief langzame groei (p.39). En hij voegt eraan toe dat de divergerende krachten 'op elk moment opnieuw kunnen zegevieren zoals nu lijkt te gebeuren, aan het begin van de eenentwintigste eeuw'. En dat zou betekenen dat we terugkeren naar het type kapitalisme dat van de 18de eeuw tot aan de Eerste Wereldoorlog in Europa de maatschappelijke orde kenmerkte. In deze lange periode was het vermogen in de samenleving zes keer groter dan het nationaal inkomen, en het bezit ervan in overgrote mate in handen van een heel kleine groep rijken (van middenklasse was toen nog geen sprake). De rijkste 10 % Europeanen bezaten toen geen 60 maar liefst 90 % van het kapitaal. Deze renteniers leefden van de rente op staatsobligaties (geld dat ze uitleenden aan de staat) en grond (boeren die ze uitbuiten op hun land).

Wat een samenleving samenhoudt volgens Piketty is in de eerste plaats verspreiding van kennis en vaardigheden. Goed onderwijs en de democratische toegang ertoe zijn dan ook belangrijk. De divergerende krachten hangen samen met periodes van zwakke economische groei en een hoog rendement op kapitaal.

De 20ste eeuw gooit deze stabiele en extreme ongelijkheid echter door elkaar. Twee wereldoorlogen, waar vermogen aan flarden wordt geschoten, inflatie gevolgd door crisis tussen de twee oorlogen, de opbouw van de welvaartsstaat en progressieve belastingen doen tot de jaren zeventig de ongelijkheid stevig dalen. Dat vertaalt zich in het ontstaan van de middenklasse, die vooral emancipeert op basis van betere arbeidsinkomsten, maar toch ook wat vermogen (een eigen huis, spaargeld, ...) kan verwerven. De renteniers verdwijnen bijna volledig, waar ook de torenhoge vermogensbelastingen niet vreemd aan zijn.

Dat betekende dat in de periode 1913-1945 door belastingen en vermogensverlies het rendement r daalde tot 1 à 1,5 %. De daaropvolgende periode, de drie decennia na de Tweede Wereldoorlog, krijgt de naam van *Trentes Glorieuses* omwille van de ongezien hoge economische groei g van 4 %, terwijl r laag blijft. Het aandeel van arbeid in het nationaal inkomen stijgt, het verzameld kapitaalsbezit daalt tot ongeveer 2 à 3 keer het nationaal inkomen. *Deze wijzigingen zijn echt wel radicaal: op vele vlakken kunnen we de jaren 70 van de vorige eeuw als de meeste gelijke uit onze geschiedenis omschrijven.* Deze periode van hoge economische groei tussen 1945 en 1975 vormt de basis voor de theorie van Kuznets: in gevorderde fasen van de ontwikkeling van het kapitalisme neemt de inkomensongelijkheid vanzelf af om zich dan op een aanvaardbaar niveau te stabiliseren. Een erg optimistische visie die Piketty terugvindt in de toenmalige uitspraak: *Groei is een getij dat alle boten optilt*, maar door de feiten sinds de jaren 1980 volledig wordt tegengesproken (p.21). Als we later terugkomen op de ecologische gevolgen van exponentiële groei, lijkt het beter de uitspraak te actualiseren tot *Groei is een getij dat alle dijken overspoelt*.

Deze evolutie betekent dat in de 20ste eeuw het meritocratische model het rentenierskapitalisme vervangt: mensen worden nu beloond voor hun talent en verdienste, het is mogelijk de maatschappelijke ladder op te klimmen, zonder dat je (overgeërfd) startkapitaal nodig hebt. Waar Piketty terecht op wijst is dat we anno 2015 nog steeds denken in een dergelijke meritocratie te leven, wat ons waarschijnlijk wat apathisch maakt als we lezen over de toplonen van bankiers of topsporters. We leven in de illusie dat we in principe ook zo rijk zouden kunnen worden, of dat hun rijkdom alleszins onze welvaart niet in de weg staat. Niets is echter minder waar.

Waar Piketty terecht op wijst is dat we anno 2015 nog steeds denken in een meritocratie te leven, wat ons waarschijnlijk wat apathisch maakt als we lezen over de toplonen van bankiers of topsporters. We leven in de illusie dat we in principe ook zo rijk zouden kunnen worden, of dat hun rijkdom alleszins onze welvaart niet in de weg staat. Niets is echter minder waar.

Vanaf de jaren 1980 zijn we, zonder dat iemand alarm sloeg, opnieuw aan het evolueren naar een rentenierskapitalisme. Vermogensbelastingen en progressieve inkomensbelastingen worden afgebouwd. Hierdoor krijgt kapitaal weer de mogelijkheid om te groeien zonder dat het bijdraagt tot de sociale welvaartsstaat. Door de ongeziene toplonen kunnen ook mensen door looninkomsten schatrijk worden en door overerving kapitaal opstapelen en laten aangroeien. Grote vermogensconcentratie betekent dat de 1 % (en zeker de 10 %) topvermogens vanuit democratisch oogpunt gevaarlijk veel macht verwerven: ze nemen media in handen, financiers denktanks en lobbyisten, waardoor actief een klimaat wordt geschapen dat de belangen van de kapitaalbezitters bevoordeelt.

In feite is de formule $r > g$ heel eenvoudig. Het vermogen op kapitaal is doorheen de tijd merkwaardig stabiel rond de 4 %. En dat is een hoge exponentiële toename (zie verder). Als deze kapitaalsaanwas niet wordt afgeremd door een vermogensbelasting en/of de groei g een stuk lager ligt dan 4 % is, dan zal de kloof tussen vermogenden (wiens kapitaal elk jaar met 4 % toeneemt) enerzijds, en anderzijds de werkenden (wiens loon in gunstige omstandigheden mee evolueert met de groei van bijvoorbeeld 1 à 2 %) jaar na jaar toenemen. Hier komt nog bij dat de heel vermogenden meer middelen hebben om specialisten in te huren om hun kapitaal te beheren, zodat het rendement van de toplaag rijken, zeg maar de 1 %, nog hoger ligt dan de volgende 9 %.

Zonder politieke maatregelen stevenen we weer af naar de situatie van voor de Eerste Wereldoorlog: een bovenlaag in de samenleving die steeds maar rijker wordt (niet het minst door geld uit te lenen aan armlastige staten). De beste remedie om dit tijt te keren is een mondiale, progressieve vermogensbelasting. Omdat die onrealistisch is, pleit Piketty voor een Europese vermogensbelasting, die in combinatie met meer progressieve inkomensbelastingen, het terugdringen van fiscale concurrentie tussen landen en het onmogelijk maken van het versluizen van geld naar belastingparadijzen, de sociale welvaartstaat in de 21ste eeuw veilig moet stellen. Waarbij het om telkens drie zaken gaat: de grote verwezenlijkingen zijn voor Piketty onderwijs, sociaal beleid en pensioen, die gefinancierd kunnen worden door een behoorlijke erfenisbelasting, inkomensbelasting en vermogensbelasting.

De twee wetten van het kapitalisme

De hoger geschetste historische analyse, waarbij de verhouding tussen het (grotendeels private) vermogen en het nationale inkomen evolueert van ongeveer 6 keer in de 18-19de eeuw tot 2 à 3 in de 20ste eeuw, om nu opnieuw te stijgen richting 6, verklaart Piketty aan de hand van zijn 'twee wetten van het kapitalisme'. De eerste wet is minder relevant voor de verdere bespreking en vermelden we in een eindnoot.¹

De tweede wet van het kapitalisme stelt dat, op de lange termijn, de verhouding tussen het vermogen en het nationaal inkomen β (hoeveel keer groter is het kapitaal in een land dan het inkomen dat op een jaar gegenereerd wordt) evolueert tot de waarde $\beta = s/g$, waar bij s de spaarquote is en g het groeipercentage van het nationaal inkomen (p. 196).² Anders gesteld: hoeveel keer het vermogen groter is dan het nationaal inkomen hangt op eenvoudige wijze samen met de spaarquote en het groeipercentage. Dit betekent meteen dat naarmate de groei (heel) klein wordt, het kapitaal verhoudingsgewijs enorm toeneemt. Want als je deelt door een getal kleiner dan één, krijg je een breuk waarvan de uitkomst groter is dan de teller (bvb. 4 gedeeld door 0,5 geeft 8). Men ziet meteen ook dat deze tweede wet niet geldt als g nul is, want dan zou β oneindig groot worden.

Een voorbeeld om het duidelijk te maken: als een land elk jaar 12 % spaart (s) van zijn nationaal inkomen en als het groeipercentage (g) van het nationaal inkomen 2 % is, dan zal op de lange termijn de verhouding kapitaal/inkomen gelijk zijn aan 600 %: het land zal het equivalent van 6 jaar nationaal inkomen aan kapitaal hebben opgebouwd. Uit deze wet volgt: in een land dat veel spaart en langzaam groeit, stapelt zich op de lange termijn een enorme kapitaalvoorraad op, en krijgen in het verleden opgebouwde vermogens een buitenproportioneel belang.

In alle rijke landen is er in de periode tussen 1970 en 2000 onmisbaar sprake van een langetermijntrend: bedroeg de totale waarde van de privévermogens steeds tussen 2

à 3 jaar nationaal inkomen, dat stijgt die β naar begin jaren 2010 tot tussen 4 en 7 jaar nationaal inkomen. Deze stijging is te verklaren door drie factoren: vertraging van de groei (i.h.b. bevolkingsgroei), privatisering van overheidsvermogen en een inhaalslag van onroerend goed- en aandelenprijzen. (p.206)

Wat met economische groei?

Een cruciaal deel uit het boek is waar Piketty wijst op de kenmerken van exponentiële groei. Exponentieel betekent dat wat er elk jaar bijkomt (bijvoorbeeld rente op je spaarboekje) wordt toegevoegd aan de voorraad (je kapitaal op het boekje) waarop het jaar erop de rente opnieuw wordt berekend. En bij zo'n vorm van groei is 1% jaarlijkse groei enorm.³ Maar wij ervaren dat zo niet, denken pas aan echte groei wanneer die minstens 3 of 4% bedraagt zoals tijdens de *Trentes Glorieuses*. Met een heuse tabel legt Piketty het uit: een jaarlijks groeicijfer van 1% betekent dat er in een generatie (30 jaar) meer dan een derde bijkomt. Zoals Piketty schrijft '*is dat minder spectaculair dan een jaarlijkse groei van 2 tot 2,5%, die in elke generatie tot een verdubbeling leidt, maar het is wel voldoende om een samenleving diepgaand en regelmatig te vernieuwen, en die op de zeer lange termijn radicaal te transformeren*' (p.94).⁴ En voor zij die nog pleiten voor 4 à 5% groei, dan betekent dat de economie op dertig jaar moet verdrievoudigen, en op een eeuw 131 keer groter wordt!

Dit inzicht maakt duidelijk dat de *Trentes Glorieuses* in West-Europa een zeer uitzonderlijke situatie was: de economische groei tussen 1913 en 1950 bedroeg slechts net iets meer dan 0,5%, sprong in de periode 1950-1970 naar meer dan 4%, om daarna in de periode 1970-1990 weer scherp te dalen tot iets meer dan 2% en tussen 1990 en 2012 tot amper 1,5% (p. 119). De kans dat we weer zo'n periode van hoge economische groei krijgen is onbestaande: ze komt alleen voor in landen of regio's (zoals China nu) die door technologische innovatie een achterstand ten aanzien van de wereldeconomie in versneld tempo kunnen inhalen.

Waarschuwt Piketty ervoor dat economische groei niet automatisch leidt tot meer gelijkheid, dan ziet hij een samenleving zonder groei toch duister in. Uit zijn historische analyse haalt hij dat zo'n samenleving, zoals de onze in de achttiende eeuw met amper 0,1% groei, '*zichzelf in stand houdt met weinig of geen verandering van de ene op de andere generatie: de beroepenstructuur blijft dezelfde, net als de eigendomsstructuur*' (p. 119). Daarom is voor Piketty economische groei nodig, om nieuwe soorten beroepen te creëren die ook toelaten de maatschappelijke ladder te beklimmen.

De ecologische missing link van Piketty

Piketty over ecologie

Hoger is nergens vermeld wat Piketty schrijft over de ecologische crisis. Betekent dat er niets over in het boek staat? Toch wel: de auteur vermeldt de ecologische uitdaging, belooft op enkele plaatsen ze in rekening te brengen in zijn analyse, om er dan finaal niets mee te doen. Is dat erg? Men zou kunnen antwoorden van niet, omdat een wetenschapper nu eenmaal niet alle maatschappelijke uitdagingen kan integreren. Dit antwoord is echter ontoereikend, gelet op de huidige realiteit waarbij de ecologische crisis het voortbestaan van de welvaartstaat, waarvan Piketty net een toekomstprogramma voor ontwikkelt, onderuit dreigt te halen. En daarvoor hoef je geen dikke wetenschappelijke

rapporten te lezen. Enkel het bekende *Planetary Boundaries Report*, waarvan begin 2015 een update in *Science* verscheen en populariserende versies bestaan op de website van het *Stockholm Resilience Center*, tonen zwart op wit dat we de grenzen van het ecosysteem aarde op verschillende systeemdimensies overschrijden.⁵

In het eerste deel van het boek is er een onderdeel met de titel 'Een eind aan de groei?' die refereert aan het rapport aan de Club van Rome *De Grenzen aan de Groei* (p. 115). Daarin vraagt Piketty zich af of het eind van de groei in het zicht is 'vanwege technologische of ecologische redenen, of vanwege allebei?' De auteur schrijft dat hij een poging zal doen om die vraag te beantwoorden, maar dat gebeurt jammer genoeg helemaal niet in de rest van het boek. Doorheen het boek blijft Piketty uitgaan van de hypothese dat de wereldeconomie zal en dus kan blijven groeien, waarbij hij wel opmerkt dat 'een dergelijke groei enkel kan worden bereikt als er nieuwe energiebronnen worden gevonden om de koolwaterstoffen te vervangen, die in hoog tempo opgeraken.' (p. 117)

Deze laatste stelling is niet juist, zo beschikken we nog over enorme steenkoolvoorraden. De uitdaging is net om 80 % van de grote voorraden fossiele brandstoffen in de grond te laten, om als mensheid kans te maken dat de klimaatopwarming onder de grens van 1,5 à 2 % graden Celsius blijft.

Dat Piketty de klimaatkwestie –waar hij het later in het boek nog kort over heeft- niet verbindt met deze kwestie, blijkt ook uit zijn tekstdeel over de vraag 'Zullen de fondsen van oliestaten de planeet overnemen?'. Hier wijst Piketty erop dat, zeker als de olieprijs sterk stijgt, de oliestaten over onnoemelijke kapitaalvoorraden (zullen) beschikken. Hoewel hij terloops vermeldt dat dit afhangt van 'hoeveel tijd mensen nodig hebben om te wennen aan een leven zonder olie', blijft deze gedachte zonder invulling noch uitwerking. Piketty wijst vooral op de onrechtvaardigheid dat de winsten op mondiale olievoorraden in handen zijn van enkele landen, omdat de voorraden nu eenmaal binnen hun landsgrenzen liggen (p. 545). Even terloops stelt Piketty:

'... het is hier niet aan mij om het optimale tarief te bepalen voor een vermogensbelasting op olie die zou moeten worden geheven in een wereldwijde politieke gemeenschap die steunt op rechtvaardigheid en het algemeen belang.'
(p. 642)

Hier laat Piketty duidelijk een kans liggen om de sociale en de ecologische uitdaging met elkaar te verbinden.

Op het einde van het boek is er weer even aandacht voor de ecologische kwestie, als Piketty stelt dat hij 'de kwestie zal bestuderen van de optimale accumulatie van overheidsvermogen en de optimale relatie daarvan met privévermogen in de eenentwintigste-eeuwse context van beperkte groei en een mogelijke achteruitgang van het natuurlijk kapitaal' (p. 647, onderlijning toegevoegd). Het is opvallend dat Piketty overal het adjectief 'mogelijk' gebruikt als hij het over de 'verslechtering van het natuurlijk kapitaal' heeft, wat hij wel omschrijft als 'het voornaamste probleem op de lange termijn' (p. 680, eigen cursivering). Hoewel Piketty de voorstellen van het zg. Stern-rapport volgt, waarover hij schrijft dat we 'het equivalent van minstens 5 % van het mondiale bbp per jaar moeten besteden aan een poging om de toekomstige opwarming van de aarde te beperken' (p 680, onderlijning toegevoegd), gaat hij niet in op de wijze waarop we dit zouden kunnen financieren.

Uit de onderlijningen in de citaten kunnen we enkel concluderen dat Piketty vindt dat de *huidige* ecologische schade nog wel meevalt, dat die *mogelijk* gaat verslechteren, wat een negatie is van de dagelijkse stroom aan wetenschappelijke rapporten over de toestand van de planeet aarde.

Het paradoxale negeren van exponentiële groei die Piketty zelf uitlegt

Piketty schuift doorheen zijn boek een mediaan scenario naar voor van een mondiale economische groei tussen 2010 en 2050 van iets boven 2,5 % per jaar, om dan terug te vallen tot 1,5 % en later 1,2 %. Elders nuanceert hij dit door mee te geven dat veel onderzoekers de hypothese van een wereldwijde groei van 1,5 % op zeer lange termijn overdreven optimistisch vinden (p. 419).

Uit deze mediaan prognose concluderen dat Piketty voor groei pleit, zou volgens zijn medestanders ongepast zijn. Nochtans wijst Piketty ook een interview in *Der Spiegel* (10/3/15) duidelijk op het belang van groei:

'It has become clear that countries cannot reduce their deficits unless the economy grows. [...] We need to invest more money in training our young people, and in innovation and research. That should be the most important goal of an initiative to promote European growth.'

Het is vreemd hoe Piketty dit mediaan scenario niet koppelt aan zijn eigen uitleg van wat dit betekent qua groei (en dus toenemende milieudruk). Een groei van 2,5 % op een generatie (30 jaar) betekent meer dan een verdubbeling van de mondiale economie! We weten ondertussen dat we de impact van onze *huidige* economie op de Aarde met een Factor 10 moeten verminderen (denk aan de noodzakelijke reductie van 90 % van broeikasgasemissies). Met de groei die Piketty naar voorschuijft wordt dat dus een Factor 20!

Tim Jackson heeft in het door Oikos vertaalde boek *Welvaart zonder Groei* duidelijk aangetoond dat dit totaal onmogelijk is in ons huidige economisch systeem. Uiteraard is er sprake van relatieve ont koppeling tussen productie (economische groei) en milieudruk: een aantal zaken worden nu efficiënter geproduceerd of zijn milieu-zuiniger dan vroeger (onze auto verbruikt minder). Maar op wereldvlak is er van absolute ont koppeling geen sprake: omdat we steeds meer produceren en consumeren (meer auto's waar we meer kilometers mee rijden) stijgt elk jaar het mondiaal energie- en grondstofgebruik. En de daling van de uitstoot van broeikasgassen in het Westen heeft alles te maken met de delokalisering van de productie naar Azië. Onderzoek toont aan dat voor alle goederen en apparaten die we invoeren, het gebruik van buitenlandse grondstoffen drie keer groter is dan de fysieke hoeveelheden van de import zelf. En dan blijft er van ont koppeling niet veel meer over, integendeel.⁶

In feite voerspelt Piketty, met de juiste bedoeling om vanuit een historisch (maar ook sociaaldemocratisch en dus productivistisch, zie verder) perspectief voldoende groei te hebben om de 20ste eeuwse welvaartsproductie en -verdeling mogelijk te maken, de grote ecologische catastrofe van de 21ste eeuw.⁷

Is de nulgroei zo erg als Piketty stelt? Het antwoord van Jackson en Victor

In het debat over welvaart zonder economische groei (zoals we die kennen), spelen Tim Jackson en Peter Victor een cruciale rol. Jackson toont in *Welvaart zonder Groei* duidelijk aan dat we de klimaatdoelstellingen onmogelijk kunnen halen binnen het huidige

sociaaleconomisch bestel. Daarom tekent hij een toekomstvisie uit van een totaal anders uitgebouwde economie. Victor was dan weer de eerste die een mathematisch model (voor Canada) ontwierp om een toekomstscenario zonder of nauwelijks economische groei te berekenen. Hij toont in zijn boek *Managing Without Growth: Slower by Design, Not Disaster* hoe met het gepaste beleid in dit scenario de armoede afneemt en de werkgelegenheid stijgt.

Vorig jaar bogen beide ecologische denkers zich samen over het boek van Piketty. In hun paper *Does slow growth increase inequality?* komen ze duidelijk tot andere conclusies.⁸ Op basis van een economisch model tonen ze dat groeivertraging niet noodzakelijk leidt tot stijgende ongelijkheid. Ze stellen integendeel dat *'onder bepaalde voorwaarden ongelijkheid betekenisvol kan afnemen, of zelf volledig geëlimineerd worden, als groei afneemt'*. Hierbij spelen, wat voor de hand ligt, progressieve belastingen een grote rol.

Jackson en Victor wijzen echter als belangrijkste factor de mate van vervangbaarheid tussen arbeid en kapitaal aan (economen spreken van elasticiteit). Als deze heel hoog

is, klopt inderdaad Piketty's stelling dat dalende groei leidt tot snel stijgende ongelijkheid (met als extreem voorbeeld dat kapitaal volledig wordt ingezet in de robotisering van arbeid, zodat kapitaal kapitaalswinst genereert zonder dat er nog jobs aan te pas komen). Als we echter democratisch beslissen de samenleving zo in te richten dat we de productie van consumptieproducten niet stimuleren door het vervangen van arbeid door robots (maar eerder afremmen), en vooral jobs creëren die belangrijk zijn voor de menselijke ontwikkeling (in het onderwijs, in de zorgsector, denk

Op basis van een economisch model tonen Jackson en Victor dat groeivertraging niet noodzakelijk leidt tot stijgende ongelijkheid. Ze stellen integendeel dat 'onder bepaalde voorwaarden ongelijkheid betekenisvol kan afnemen, of zelf volledig geëlimineerd worden, als groei afneemt'.

aan de vergrijzing), alsook investeren in arbeidsintensieve diensten bij de uitbouw van de kringlooeconomie (het demonteren van apparaten, het herstellen, het recycleren van onderdelen en materialen, ...), in het creëren van kansen voor korte-keten-landbouw waar boeren een eerlijke prijs bekomen, ... krijgen we zicht op een economie die minder grondstoffen verbruikt (waar Piketty het niet over heeft) en worden er jobs gecreëerd in het licht van een afnemende groei.⁹

Jackson en Victor leggen dan ook sterk de nadruk op een daadkrachtig arbeidsbeleid, dat zowel de kwaliteit en kwantiteit van arbeid beschermt in het licht van de noodzakelijke transitie naar een duurzame samenleving. In plaats van steeds maar te investeren in hogere arbeidsproductiviteit (waardoor meestal de arbeidsdruk en bijhorende stress en burn-out toenemen) moeten we eerder investeren in waardige jobs. Ze geven zelf aan dat het beïnvloeden van de elasticiteit van substitutie tussen arbeid en kapitaal geen eenvoudige zaak is, maar ze is een meer dan 'prikkelende suggestie'.

Waarom (de meeste) economen ecologisch ongeletterd zijn

Hoger vermeldden we al dat Piketty zich schaaft achter de analyse van het Stern-rapport. Dit rapport van de econoom Nicolas Stern werd door de Britse regering uitgebracht in oktober 2006, en bespreekt het effect van de klimaatwijziging op de wereldeconomie. Het rapport stelt dat de klimaatwijziging het grootste marktfalen ooit is. En het besluit dat de voordelen van snelle en ingrijpende actie veel groter zijn dan de kosten van niets te ondernemen.

Het rapport oogste ook heel wat kritiek, onder meer van William Nordhaus van Yale University. Het is op deze kritiek dat Piketty ingaat, waarbij het gaat om de zogenaamde 'disconteringsvoet van de schade van het milieu'. De economische wetenschappen (met uitzondering van de ecologische economie) hanteren de aanname dat effecten in de toekomst een kleinere waarde krijgen dan die in het heden. Die kleinere waarde wordt dan in rekening gebracht ('verdisconteerd'). Voor Stern ligt die discontovoet laag (1 à 1,5%) terwijl Nordhaus pleit voor 4 à 4,5 %. Als we deze laatste volgen, weegt de impact van negatieve effecten in de toekomst veel minder door. Nordhaus gaat ervan uit dat de toekomstige generaties rijker en productiever zullen zijn dan wij, en dus beter in staat zijn om de ecologische problemen waarmee zij te maken hebben op te lossen.

Hoewel Piketty Stern volgt, met zijn lage discontovoet, blijft de basisredenering uitermate problematisch. Want het gaat uit van een lineair model dat omschreven kan worden met de beeldspraak van 'de druppel die de emmer doet overlopen'. Als de emmer vol druppelt, kan de toekomstige generatie, bijvoorbeeld met energiezuinige technologieën, er terug wat druppels uithalen terwijl de emmer (onze planeet aarde) intact blijft. In de realiteit zijn onze ecosystemen kwetsbaar en, eenmaal bepaalde kantelpunten bereikt, kunnen ze instorten (of meer precies: evolueren naar een nieuwe toestand die voor menselijke samenlevingen, en tal van levende soorten, zeer ongunstig kunnen zijn).

Daarom gebruiken we beter het beeld van wat er gebeurt als we een emmer water buiten laten staan als het vriest: het water zet uit terwijl het ijs wordt en de emmer barst, zodat hij zijn functie volledig verliest. Hetzelfde beeld kan eenvoudig geschetst worden bij de ineenstorting van de biodiversiteit: onze kinderen leven in een wereld met minstens een kwart minder soorten vlinders, vogels en amfibieën, en het verlies aan soorten gaat maar door. Hetzelfde geldt voor duizenden lokale gewassen in de landbouw. Geen enkel economisch model of scenario zal deze soorten ooit opnieuw tot leven wekken. Als we dit doortrekken naar de klimaatverandering, dan is het ronduit onethisch om toekomstige generaties als 'te verdisconteren factor' in een economisch model te steken. Willen we recht doen aan hun ontwikkelingskansen, en dat is de kern van de definitie van duurzame ontwikkeling, dan moeten we vandaag alles doen om de ecosystemegrenzen overschrijdende milieudruk drastisch te reduceren.

Bovendien, en dat is ook een sterke kritiek op het steevast door Piketty verwijzen naar 'mogelijke' ecologische schade, ondermijnt het huidige economisch groeimodel met zijn rooibouw op de planeet aarde nu al de levensvoorwaarden van grotere groepen mensen (door oliewinning, mijnbouw, rooien van regenwouden, stijging van de zeespiegel, ...). Wat het model belooft, een welvaartsstaat, is het steeds minder voor minder mensen.

Dit is een feite een fundamentele kritiek op het groeimodel dat ecologische denkers van het eerste uur (zoals Rudolf Bahro en Otto Ullrich) al decennia geleden uitten.¹⁰ En anno 2015 is pleiten voor groei al helemaal niet meer mogelijk vanuit een gelijkheidsdenken. Als we kijken naar het nog beschikbare koolstofbudget, dan heeft de ecologische gulzigheid van de rijkste landen eigenlijk nu al de potentiële groeikansen

Anno 2015 is pleiten voor groei al helemaal niet meer mogelijk vanuit een gelijkheidsdenken. Als we kijken naar het nog beschikbare koolstofbudget, dan heeft de ecologische gulzigheid van de rijkste landen eigenlijk nu al de potentiële groeikansen van de armste landen gefnuikt.

van de armste landen (groei waar ze vanuit een rechtvaardigheidsperspectief recht op hebben) gefnuikt.

Concreet: als de Europese Unie vandaag op morgen geen enkele gram CO₂ meer zou uitstoten, dan nog zouden verschillende Afrikaanse landen forst moeten besparen op hun (toekomstige) uitstoot om mondiaal onder de 2° Celsius opwarming te blijven. Die landen weten eigenlijk nu al dat ze nooit zullen kunnen bereiken wat het Westen heeft bereikt, tenzij ze de planeet opgeven. Het verscherpte verdelingsvraagstuk stelt zich dus nu al zeer duidelijk.

Afscheid van het productivisme

In de formule $r > g$ zit principieel de keuze voor een positieve, en liefst grote economische groei. In deze onderschrijft Piketty het *productivisme*, dat de moderne ideologieën van liberalisme en socialisme delen (en waar het ecologisme zich juist van onderscheidt): als de koek groeit, is het veel makkelijker om onvermogenen een groter deel van de

(grotere) koek te geven. In feite geeft Piketty de sociaaldemocratische uitdaging van het begin van de 20ste eeuw, hoe welvaart voor zo veel mogelijk mensen realiseren, een 21ste eeuwse update. Maar gaat hij straal voorbij aan de grenzen van onze planeet.

Zoals Rupert Read schrijft in het tijdschrift *Radical Philosophy*, fungeert groei in het publieke debat als *alternatief* voor een gelijke verdeling, een alternatief dat toelaat het niet te moeten hebben over de serieuze inspanning om zonder te wachten een meer gelijke samenleving te creëren.¹¹ De belofte van te groeien, waardoor we iedereen een groter stuk taart kunnen beloven in de toekomst, *vervangt* de noodzaak om de huidige rijkdom te herverdelen.

Piketty onderschrijft het productivisme, dat de moderne ideologieën van liberalisme en socialisme delen (en het ecologisme zich juist van onderscheidt): als de koek groeit, is het veel makkelijker om onvermogenen een groter deel van de (grotere) koek kunnen geven. Volgens Read vermijdt Piketty de discussie over wie eigenaar is van het vermogen, en hoe we dat kunnen veranderen.

In de feiten scherpt de ecologische crisis juist het herverdelingsvraagstuk aan. Op mondiaal vlak, want onze welvaartstaat berust op een uitbuitingsrelatie met het Zuiden. Maar ook in Europa, waar de economische groei sinds de jaren 1980 alleen maar geleid heeft tot meer ongelijkheid. Voor Read vormt het gegeven van de ecologische grenzen (de taart kan niet meer groeien) hét argument voor de bevolking (uitgezonderd de top 10%) om een deel van de rijkdom terug te eisen. Het is belangrijk om hier een belangrijke nuancering aan toe te voegen. Als deze teruggeëiste rijkdom onder meer dient om de armen in onze samenleving een beter leven te geven, past dit in een ecologische toekomstvisie. Als ze echter moet dienen om de koopkracht van de vermogensmiddelenklasse nog te verhogen, dan leidt deze dalende ongelijkheid –hoe paradoxaal ook– nog tot meer vervuiling en milieudruk. De juiste eis lijkt ons de combinatie van de verbetering van de levensvoorwaarden van mensen in armoede, met het investeren in de uitbouw van duurzame infrastructuren die horen bij de transitie naar een duurzame samenleving.

Een andere economische structuur, of enkel achteraf herverdelen?

Een laatste belangrijk kritiekpunt dat Read aanreikt is dat Piketty de discussie vermijdt over wie eigenaar is van het vermogen (de productieverhoudingen), en hoe we dat kunnen veranderen. Marxisten zouden hier kunnen voorstellen dat de nieuwe hoofd-eigenaar van fabrieken of banken de overheid zou kunnen zijn. Als het kapitaal dan winst genereert, komt dit niet ten goede aan de private vermogenden, waardoor we ‘achteraf’ moeten herverdelen door bijvoorbeeld een vermogensbelasting.

Vanuit ecologisch standpunt oppert Read echter de mogelijkheid dat een groter deel van het kapitaal in handen zou komen in een *non-for-profit* economie, denk aan sociaalecologische coöperatieën waarvan winst maken niet de belangrijkste doelstelling is. En met de meer dan tweehonderd miljard euro spaargeld op de Belgische spaarboekjes, is dat een belangrijk scenario voor de toekomst. Want het is alleszins slimmer om je geld daarin te investeren, dan bijvoorbeeld in een beleggingsinstrument (of zelfs een pensioenfonds) dat door speculatie mogelijks de fabriek waarin je werkt vernietigt (of de managers aanzet om slechtere arbeidsomstandigheden in te voeren).

Zelf lijkt ons een slimme combinatie van een transitie-economie waarin een breed gamma aan economische burgerinitiatieven (van innovatieve peer-to-peer initiatieven tot de meer klassieke coöperatieën) samenwerken met een overheid die ook weer op selectieve wijze producent wordt de meest beloftevolle weg. Hierbij doel ik niet op het oudlinkse verlangen naar het opnieuw centralistisch nationaliseren van hele sectoren, wel op het decentraal optreden van steden als producent. Met een groter kapitaalsbezit in handen van de overheid (die bvb. weer eigenaar wordt van het stroomnet zoals in Hamburg in 2013 gebeurde) en een coöperatieve economie (met burgers eigenaar van hernieuwbare energie-installaties, zoals nu al voor de helft het geval is in Duitsland), is het goed denkbaar dat bij $r > g$ de ongelijkheid juist daalt!

Maatschappelijke mobiliteit zonder groei

Piketty baseert zijn sombere blik op een samenleving zonder groei op de samenleving van de 18de eeuw. Er was een smalle ‘beroepenstructuur’ en amper toegang tot degelijk onderwijs voor het gros van de bevolking. We vinden dit gebrek aan emancipatiemogelijkheden trouwens nog terug in het begin van de 20ste eeuw, in de biografische roman *Oorlog of Terpentijn* die Stefan Hertmans over zijn grootvader schreef. Als jonge knaap krijgt deze als toekomstmogelijkheden voorgeschoteld, om uit het gevaarlijke en ongezonde werk in de staalfabriek te ontsnappen: ‘soldaat of pastoor worden’... Gelukkig is ondertussen de samenleving, inclusief de beroepenstructuur en de toegang tot het onderwijs, onvergelijkbaar veranderd. Toen was er geen sprake van een middenklasse en bleef de toegang tot onderwijs voorbehouden aan een kleine groep. Waarom zouden er in de huidige samenleving, ook in een situatie zonder groei, geen mogelijkheden zijn dat mensen zich opwerken via onderwijs, zich ontplooiën in de talrijke jobs die de huidige beroepenstructuur biedt? En nog sterker, zoals hoger geschetst, kan een sociale kringlooeconomie heel wat nieuwe jobs creëren los van de dwang van BNP-groei.

Conclusie

Het is de grote verdienste van Piketty om, vanuit een langetermijnperspectief, een diepgaand inzicht te bieden in de evolutie van de inkomens uit arbeid en vermogen, van de verhouding tussen vermogen en nationaal inkomen. Hieruit blijkt duidelijk hoe onze samenleving zich op het pad bevindt naar een zeer onstabiele situatie, waarbij vermogenden steeds rijker worden en de ongelijkheid evolueert naar niveaus die zonder meer maatschappelijke instabiliteit genereren (tenzij men de democratie afschaft).

In de woorden van Piketty *'de divergerende krachten kunnen op elk moment opnieuw zegevieren zoals nu lijkt te gebeuren, aan het begin van de eenentwintigste eeuw: de waarschijnlijke krimp van zowel de bevolkingsgroei als de economische groei in de komende decennia voorspelt wat dat betreft weinig goeds'*. (p.40)

Dit citaat maakt misschien wel het sterkst duidelijk hoever Piketty verwijderd is van een ecologisch bewustzijn: de krimp van de bevolkingsgroei en van de economische groei kunnen net in kader van de ecologische uitdagingen juist goed nieuws zijn! Maar deze discussie gaat hij dus uit de weg.

Maar terug naar zijn verdienste: Piketty wijst ons een duidelijke weg om *de klip van sociale instabiliteit* te omzeilen, door het invoeren van een vermogensbelasting, in samenhang met het einde van fiscale concurrentie tussen landen, fiscale gegevensuitwisseling en het onmogelijk maken van geldstromen naar belastingparadijzen. Zo vernieuwt hij in feite de sociaaldemocratische agenda van de 20ste eeuw, en het blijft een intrigerende kwestie hoe onze samenleving er zou hebben uitgezien mochten de sociaaldemocraten, in plaats van te kiezen voor meer marktwerking in hun samenwerking met liberalen in de zg. Derde Weg, de agenda van Piketty zouden hebben uitgevoerd in de jaren 1980.

Tezelfdertijd is Piketty net als de meeste sociaaldemocraten blind voor zijn impliciet *productivisme*. In mensentaal: enkel als de koek verder groeit, is het makkelijk om de mensen die het niet breed hebben een groter deel geven. En zo vaart Piketty's schip onvermijdelijk *op de ecologische klip*: door het overschrijden van planetaire ecologische grenzen, zullen samenlevingen structureel onstabiel (en ongelijk worden), dat kan in de ene regio gebeuren door waterschaarste, wat leidt tot sterk terugvallende voedsellogsten, terwijl andere streken geteisterd zullen worden door watersnood door hevige regens en stijging van de zeespiegel, met mondiaal nu al miljoenen klimaatvluchtelingen als gevolg.

Toch zou het voor ecologen dom zijn om Piketty's boek aan de kant te schuiven. In het kader van ecologische rechtvaardigheid, waar sociale gelijkheid intrinsiek een onderdeel van uitmaakt, zijn zijn inzichten gewoonweg onmisbaar. Tevens toont hij hoe deels het noodzakelijk vermogen kan verzameld worden om de transitie naar een duurzame samenleving te financieren. De progressieve vermogensbelasting die hij voorstelt, en die vanuit historisch oogpunt nog mild is, kan een jaarlijkse opbrengst genereren van 2% van het Europese BNP. Om een idee te geven: dat is het dubbel van het budget van de Europese Unie! In 2014 bedroeg dat zo'n 142 miljard euro, en dus niet meer dan 1 % van de jaarlijks door de EU-economieën geproduceerde welvaart. Willen we het niveau halen van het Stern-rapport (waarbij we de toekomst nog altijd verdisconteren), dan is er meer nodig, een hogere vermogensbelasting in combinatie met zware heffingen op fossiele brandstoffen (bij voorkeur aan de bron, bijvoorbeeld bij de invoer van fossiele brandstoffen, gelet op de catastrofe van het huidig systeem van verhandelbare emissierechten).

Het beste wat we ons kunnen toewensen na lezing van *Het kapitaal van de 21ste eeuw*, is Piketty de suggestie doen dat hij een nieuw boek schrijft, over het ecologisch kapitaal van de 21ste eeuw. Want zonder dat kapitaal kunnen we misschien wel allemaal kapitalisten of sociaal-democraten zijn, maar eten we zeker onze toekomst op.

Bio

Dirk Holemans is coördinator van Denktank Oikos en hoofdredacteur van Oikos Tijdschrift.

Eindnoten

1. *De eerste wet van het kapitalisme* stelt dat per definitie het aandeel van de opbrengst uit vermogen in het nationaal vermogen α gelijk is aan het gemiddelde rendement op vermogen r , vermenigvuldigd met de verhouding β tussen het vermogen en het nationaal inkomen. Of in formulevorm: $\alpha = r \cdot \beta$
Bijvoorbeeld: Als β 600% is en r 5%, dan is α 30%. In mensentaal: vanuit het gegeven dat in de jaren 2010 in de rijke landen het inkomen uit vermogen rond de 30% van het nationaal inkomen lag, betekent met een β van rond de 600% een gemiddeld rendement op vermogen van 5%.
2. De term s staat in de formule voor het globale groeipercentage is van het nationaal inkomen, dwz. de som van het groeipercentage van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking en het percentage van de bevolkingsgroei' (p.199). Dit verklaart waarom Europa, met een stagnerende bevolking, een grotere kapitaalsaccumulatie kent dan de VS.
3. In dit voorbeeld maken we abstractie van de inflatie, die de reële waarde in termen van koopkracht van de nominale waarde (het cijfer op zich) onderuit kan halen.
4. Lees je doorheen het boek een waarschuwing voor de gevolgen van stagnerende groei, dan gaat Piketty ook niet blind mee in de redenering dat de moderne economische groei per definitie 'de voorwaarden schept voor de volledige ontplooiing van ieders individuele talenten en begaafdheden' (p. 105) Groei kan bijvoorbeeld ook *jobless growth* zijn.
5. <http://www.stockholmresilience.org/21/research/research-news/1-15-2015-planetary-boundaries-2.0---new-and-improved.html>
6. Wiedmann T., Schandl H. Et al., The material footprint of nations, PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 2013 <http://www.pnas.org/content/early/2013/08/28/1220362110.abstract>
7. Het blijft een stuk raadselachtig hoe Piketty omgaat met het ecologisch vraagstuk: langs de ene kant geeft hij expliciet aan hoe sterk een samenleving veranderd bij een hoog groeitempo, zoals hij zelf schrijft 'levert over een periode van dertig jaar een jaarlijkse groei van 1 % een gecumuleerde groei van meer dan 35 % op', wat leidt tot een grondige verandering van ons leven: '... in 1980 hadden we geen internet of mobiel netwerk, maakten de meeste mensen geen vliegtuigreizen, ...'.
8. <http://www.prosperitas.org.uk/assets/does-slow-growth-increase-inequality---paper.pdf>
9. Hierbij wil ik benadrukken dat we het over economische groei hebben zoals we die vandaag meten met als enige indicator het BNP. Dit is zoals gekend een zeer slechte thermometer van de gezondheid van de samenleving, want het BNP stijgt ook door de acties nodig ter remediëring van bijvoorbeeld milieuvervuiling en verkeersongelukken. Tevens zegt het BNP niets over de kwaliteit van het onderwijs, de aanwezigheid en toegankelijkheid van goede gezondheidszorg, etc.
10. Zie bijvoorbeeld het boek *Voeten in de aarde. Radicale Groene Denkers*, F. Janssens & U. Melle (red.); 1996.
11. Read R. *Green economics versus growth economics* (Radical Philosophy 189 Jan/Feb 2015),